

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (ПРИКЛАДНИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Олександр БОНДАРЮК

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

Abstract. *This study examines the gendered aspects of forced migration from Ukraine triggered by Russia's 2022 invasion, highlighting the predominance of women among refugees and exploring their roles, challenges, and sociocultural changes abroad.*

Key words: *Forced migration; Refugee women; Gender dynamics; Ukrainian refugees; Sociocultural change.*

Початок повномасштабної війни в лютому 2022 року спричинив безпрецедентну хвилю вимушеної міграції з України до країн Європейського Союзу. За короткий час Україну покинули мільйони людей, сформувавши найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Станом на кінець 2022 року за кордоном було зареєстровано близько 5,7 млн українських біженців та шукачів притулку, а до жовтня 2024 року їх кількість перевищила 6 млн. Особливістю цього масового переміщення є яскраво виражений гендерний дисбаланс: серед біженців переважають жінки та діти (за оцінками, близько 90% у перші місяці війни) [2]. Така ситуація пов'язана з дією воєнного стану в Україні, який зобов'язав більшість чоловіків 18–60 років залишатися в країні для її оборони. Вимушена міграція з України набула чітко окресленого гендерного характеру, що продовжує загальну світову тенденцію «фемінізації» міграційних потоків – зростання частки жінок серед мігрантів. Нинішня «нова» міграційна хвиля суттєво відрізняється від попередніх хвиль міграції з України. Якщо раніше значну частку становили трудові мігранти (часто чоловіки, що їхали на заробітки), то після початку війни основу потоку склали молоді жінки, часто з дітьми. Їх виїзд мав переважно спонтанний, вимушений характер з головним мотивом – порятунок життя свого та дітей. Більшість цих жінок до останнього не планували еміграції: події лютого 2022 р. раптово змусили їх ухвалити рішення про виїзд. Жінки з дітьми виїжджали до різних держав ЄС залежно від обставин, часто без чіткого попереднього плану [1]. Серед критеріїв вибору країни були наявність у ній родичів чи знайомих, які могли б надати підтримку, а також попередній досвід чи знання про культуру й мову країни призначення. В подальшому частина біженців переміщувалася в інші країни ЄС у пошуках кращих умов або для возз'єднання сім'ї – зокрема, були поширені випадки переїзду з Польщі до Німеччини [5]. Таким чином, сучасна вимушена еміграція з України має диференційований та динамічний характер, але її гендерне ядро чітко окреслене: переважна більшість – жінки працездатного віку та їхні неповнолітні діти. Це підтверджують і соціально-демографічні дані: серед українських біженців у Європі приблизно 63% становлять жінки (включно з дівчатами), а близько третини – діти. Частка дорослих чоловіків є мінімальною. Значна частина цих жінок мають високий освітній і професійний рівень – за різними оцінками, понад 70% виїхали з вищою освітою або високою кваліфікацією [5]. Тобто війна спонукала до міграції ті групи населення (міські висококваліфіковані фахівчині зі сходу і півдня України), які за мирних умов рідше виїжджали за кордон, що різко змінило соціальний профіль української діаспори в ЄС. Соціальний досвід українок-біженок зазнає

суттєвої трансформації під впливом нових обставин життя за кордоном. Опинившись у статусі вимушених мігрантів, більшість жінок пережили глибокий стрес і травматичний досвід. На емоційному рівні вони відзначали почуття самотності, тривожність, невизначеність майбутнього та тугу за домом, навіть попри відносну фізичну безпеку в країнах перебування. Вимушена зміна ролей відбулася практично миттєво: жінки, що виїхали, мусили самостійно забезпечувати себе і дітей, брати на себе роль глави родини у вигнанні. Фактично, багато з них стали одночасно і берегинями сімейного затишку, і основними годувальницями, і захисницями дітей – тобто набули множинних соціальних ролей, нерідко в умовах відриву від традиційної підтримки родини та громади. Таке навантаження призвело до прискороного набуття нових компетенцій і навичок виживання у чужому середовищі, але водночас супроводжувалося значними психологічними викликами [3].

Адаптація українських жінок у приймаючих країнах відбувалася в складних умовах, зумовлених як об'єктивними бар'єрами, так і гендерно специфічними обставинами. Серед головних труднощів, з якими стикнулися біженки, були мовний бар'єр та проблеми працевлаштування. Нездатність вільно спілкуватися мовою країни перебування ускладнювала доступ до інформації, соціальних послуг і ринку праці. Багатьом українок було важко знайти роботу за фахом і рівнем кваліфікації, який вони мали в Україні. Високоосвічені професіоналки часто змушені погоджуватися на роботу, що не відповідає їхнім навичкам (так званий "brain waste"), або на тимчасові низькооплачувані позиції, особливо в сфері обслуговування. Це типова ситуація, коли мігрантки стають "перекваліфікованими" для доступних їм вакансій, що підтверджується і європейською статистикою (наприклад, у Польщі у 2023 р. майже 68% працюючих українок були зайняті на роботах нижче свого рівня кваліфікації). Додатковим викликом було поєднання роботи з доглядом за дітьми: жінки, що виїхали з малюками або школярами, мали обмежені можливості працевлаштування через необхідність піклуватися про дітей, відвідувати з ними лікарів, школи тощо. Нестача місць у дитячих садках або мовні труднощі в навчанні дітей лише підсилювали це навантаження [4].

Тривале перебування українок за кордоном вплинуло і на їхні світоглядні орієнтири та гендерну ідентичність. Занурення у соціальний простір більш розвинених демократій з усталеними гендерно рівноправними нормами призвело до того, що багато наших співвітчизниць переоцінили певні аспекти суспільного життя. З одного боку, респондентки відзначали, що хотіли б запозичити для України чимало позитивного з європейського способу життя. Передусім це – відчуття безпеки та верховенство права, ефективність державних інституцій, низький рівень корупції, повага до законів усіма громадянами. Також захоплення викликали соціальні стандарти і гендерна рівність: українки побачили в Європі широку залученість чоловіків до виховання дітей і хатніх справ, а також більш справедливе ставлення на ринку праці (відсутність дискримінації, рівна оплата за ту саму працю тощо) [5].

Отже, вимушена міграція жінок унаслідок війни дала поштовх і глибинним зрушенням у гендерній сфері. Українські жінки під час війни продемонстрували надзвичайну стійкість та ефективність у всіх сферах життя, взявши на себе величезну відповідальність як в тилу, так і за кордоном. Жінки керували громадами переселенців, волонтерськими центрами, успішно опановували нові професії і адаптувалися до ролі основних годувальників сімей. Це призвело до підвищення їхньої самооцінки та суспільного визнання. Як зазначають експерти, за час війни українські жінки стали впевненішими у своїх силах і довели, що здатні виконувати завдання не гірше за чоловіків. Очікується, що в післявоєнний період це виллється у зростання жіночого лідерства: більше жінок висуватимуться на виборні посади, братимуть участь у політиці, очолюватимуть громади та проекти відбудови. Вже зараз можна прогнозувати суттєві зміни на рівні родини. По-перше, досвід самостійного життя за кордоном сприятиме більш рівномірному розподілу домашніх обов'язків після повернення: жінки відчули, що можуть ухвалювати рішення і поза традиційною «жіночою» сферою, а чоловіки, які бачили європейський приклад, ймовірно, більше долучатимуться до виховання

дітей і побутових справ. По-друге, на багатьох жінок ляже підвищене навантаження у зв'язку з наслідками війни. На жаль, війна призвела до великих людських втрат: тисячі чоловіків загинули або дістали поранення, багато хто повернеться з фронту з інвалідністю чи посттравматичним синдромом. У таких сім'ях жінці доведеться взяти на себе роль основного годувальника та опікуна одночасно. Тобто, в післявоєнній Україні жіноцтво стане ще більш впливовою, але й більш навантаженою соціальною групою. Жінки, які пройшли крізь випробування вимушеної міграції, можуть стати ключовими учасниками відбудови України – більш зрілої, згуртованої і орієнтованої на європейські цінності держави.

Список використаних джерел:

1. Adema J., Aksoy C. G., Giesing Y., Poutvaara P. Understanding return intentions and integration of Ukrainian refugees. VoxEU, 4 May 2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cepr.org/voxeu/columns/understanding-return-intentions-and-integration-ukrainian-refugees>
2. Bodnariuk O., Gavrikova I. Migration and Resilience of Ukraine Communities: Challenges in the War Conditions // Morar C., Berman L., Erdal S., Niemets L. (eds). Achieving Sustainability in Ukraine through Military Brownfields Redevelopment. NATOARW 2023. NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security. Dordrecht: Springer, 2024. С. 345–355. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-024-2278-8_27.
3. OCHA. Ukraine: Summary of the Humanitarian Needs and Response Plan & Regional Refugee Response Plan (January 2025) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unocha.org/publications/report/ukraine/summary-humanitarian-needs-and-response-plan-january-2025>
4. UNHCR. Global Report 2022: Ukraine Situation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reporting.unhcr.org/ukraine-situation-global-report-2022>
5. Пищуліна О. М., Юрчишин В. І., Добровольський Д. В. Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового конфлікту (аналітична доповідь). Київ: Разумков центр, 2024. 67 с.

НАСЛІДКИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ДЛЯ СТАЛОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Юрій ГЕВАК

Херсонський державний університет
Івано-Франківськ, Україна

Abstract. *The paper was conducted to identify the spatial and structural features of demographic transformations in Ukraine caused by the full-scale war, as well as to assess their consequences for the socio-geographical development of the country. One of the key tasks is to formulate scientifically based proposals for adaptation to new demographic realities taking into account the principles of sustainable development. Its goal is to assess the impact of the war on population size, fertility, mortality, migration processes and their spatial distribution, as well as to determine the consequences for sustainable territorial development. The results of the study are aimed at supporting the development of recovery policies, infrastructure planning and the provision of social services in the post-war period.*

Key words: *demographic transformations, Ukraine, war, migration, population decline, sustainable development, territorial planning, socio-geographic analysis.*

Останні дослідження вітчизняних та міжнародних інституцій засвідчують безпрецедентну глибину демографічної кризи, яка розгортається в Україні на тлі повномасштабної війни. У звіті Європейської Комісії (2023) зазначається, що вже впродовж першого року бойових дій 25–30% населення країни стали вимушено переміщеними особами [1]. Це як внутрішні переміщення, так і масова еміграція за кордон. Такі масштаби демографічного переміщення не мають аналогів у Європі з часів Другої світової війни. Географічна структура країни змінилася: на тлі занепаду у прифронтових та окупованих регіонах, спостерігається надмірна концентрація населення у відносно безпечних центральних і західних областях, що створює значний тиск на місцеву інфраструктуру та ринок праці.